

EESTLASE LURICHI MAAILM

Kõne Georg Lurichi kuju avamisel

Lurich jõudis tagasi. Me tervitasime teda: tere tulemast koju! Selle, millega terve sajandi jooksul ei ole hakkama saanud suur pealinn, tegi teoks tema väikese kodukandi rahvas. Just teile kuulub selle aegu kestva teo eest au ja kiitus, võite olla õigusega uhked. Eks kinnitanud teie suur poeg ise: tegu on alati suurem kui sõnad. Ja kui tegu tehtud, siis rind ette!

Teie otsus oli: kui Lurich oli suur, siis seiskugi ta suurena. Kui ta vallutas maailma, siis seiskugi ta sellel. Nii sündiski sümbol, sisult sügav ja vormilt võimas. Ent ülearused pole sõnadki. Heitkem siis pilk aastasaja taha ja arutlegem, kes õigupoolest Lurich oli ja on meile ja maailmale.

Spordiloolased on nimetanud teda ka jõumeheks. Kuulge, see on ju häbemahtult vähe, see on vähim, mis tema kohta öelda saab! Sest kohe peame küsima: miks nägid Lurichi kaasaegsed – Reiman, Tammsaare, Viiralt, Luiga, Puusepp, Mändmets, Metsanurk, Adamson, Luts, Pinna, Lintrop jpt – temas hoopis muud? Kui tollaegne kultuurieliit ei jätnud tema rolli esile tõstmata – põhjusel, et see väljus spordi raamest –, siis on raske mõista selle märkamata jätmist täna.

Kõik algas ühe poisi dramaatilisest, enamgi veel, traumaatilisest elumuutusest.

Kui 11-aastane Georg 1887. aastal Tallinna Peetri Reaalkooli pandi, oli just alanud venestamisaeg. Kooli pani ta saksikuvõitu isa. Temast endast, Luuri Jürina sündinud mehest, oli vahepeal saanud Väike-Maarja kaupmees

Georg Lurich, ta oli jõudnud antvarkide sekka. Pärandanud pojale nime, tahtis ta temast teha ka ameti edasikandjat, aga juba kõrgemal tasemel. Me teame, et see soov läks tal luhta, nagu oli läinud samasugune katse Kreutzwaldi isal.

Mainitud kool oli parimat võimalikku haridust pakkuv õppeasutus, kus õppisid paljude vanade aadlisuguvõsade järeltulijad. Veel 1898. aastal leiame õpilaste nimekirjast 275 sakslase kõrvalt üksnes üheksa eestlast, kellest vaid neli olid pärit maalt. Nii et olugi kaupmehe poeg, matside hulka arvati poiss ikka koos kõige sellest tulenevaga.

Õppeaineid oli koolikavas kümme. Vene ja saksa keele kõrval õpetati veel inglise ja prantsuse keelt, eesti keel õppekavast mõistagi puudus. Lisaks anti õpetust klaverimängus ning seltskondlikus käitumises. Noor Georg polnud paremate seas ei õppimises ega ülalpidamises, kaugel sellest. Pedagoogilise nõukogu protokollidest leiame tema kohta märkeid: „kasvatamatus ja ebapiisav aupaklikkus”, „saadetud lubamatu käitumise pärast klassist välja”, „ebaõige suhtumine kooli”. Poiss püsis alati ülipika hindamistabeli alumises pooles. Ta ei püüdnudki, kuna ei tahtnud. Tema püüdlused olid juba mujal.

Pärast rasket haigust kooli astudes oli ta klassikaaslaste hulgas kõige nõrgem ja sai neilt halastamatult peksta. Ta meenutab: „See tegi mu meele nii mõruks, et hakkasin hoolega keha karastama ja treenima, et oma piinajatele kätte maksta, et neid tublisti kolkida. Kui aga sain neist tugevamaks, ei löönud ma kedagi, olin hea nagu karu.”

1888. aastal toimus kaks märgilist sündmust: Jakob Hurt esitas üleskutse rahvapärимuse kogumiseks ning Gustav Boesberg asutas esimese raskejõustikuringi. Üheaegselt oli käivitud kaks rahvuslikku aktsiooni: päästkem oma vaimuvara, tõstkem oma pomme! Olles eas, kus söövituvad ideaalid, haaras poiss nii ühest kui ka teisest.

Ehkki Lurich ei pruukinud teada Hupeli kunagi kirjutatut, et „ükski sinne mees Saksamaa talupoegade vastu ei saa”, rõhutas ümbritsev elu seda igal sammul. Ja kui sama sõnumit tulid Tallinnasse nina alla hõõruma võõramaa jõumehed, võis küpsedagi trots: mina näitan, et saab! Poiss pühendas end atleetikale. Veel hakkas ta koos vanema vennaga koguma pärimusi ja neid Hurdale saatma, lisades ühes kaaskirjas, et ta on „katsuma hakkand esivanemate varandusest midagi unustamise eest hoidma”. Kordame: sel ajal õppis ta sakste venekeelses koolis.

Küllap oli ikkagi Järva hariduslembe-
sest suguvõsast pärit ema Julie Caroline see, kes temas rahvusluse äratas. Oma osa lisasid Väike-Maarja koolimehed Jakob Tamm ja Gustav Mälk. Paradoksaalsel moel peame isa Georgile tänulikud olema, sest just mõnitusi ja alandusi pakkunud parunilaste kool oli see, mis pojast kirgliku eestlase, suursportlase, rahvuskangelase kujundas, andes selle kõrvale hea hariduse ja „oskuse kanda frakki”.

Võtkem kokku. Sakste kool oli poisile muidugi mürk. Ometigi oli see mürk, mis vaktsineeris tema organismi edaspidi kõigele saksikule vastu seisma.

Inimest vaadeldakse ikka tema ajas. Kui noor atleet 1894. aastal kooli lõpetas, oli venestamine jõudnud seisu, kus õppe- ja ametiasutused olid võõrkeelsed, ajakirjandus tsenseeritud, ühiskondlik tegevus keelatud. Pealegi olid Jannsen ja Jakobson, Koidula ja Kreutzwald juba lahkunud, Hurt ja Köler kodumaalt eemal, omad haritud vältisid „matsikeelt” ning mitmed vanemad rahvategelased rõivastusid eesti rahva

matuste puhuks. Läbikukkumisega olid lõppenud kaks suurt rahvuslikku ettevõtmist: Linda laevaselts ja Aleksandri-
kool. Veel ei olnud oma lehtedega alustanud Tõnisson ega Päts.

See oli aeg, mille üle Tammsaare laseb Vargamäe Indrekul ahastada: „Kõik, mis ilmas ilusat ja suurt, on minevikus. Ilus ja suur on surnud. [---] Oli Koidula, oli Kreutzwald, oli Jakobson, oli Köler, ja nüüd on lõpp?”

Hiljem kinnitab Jaan Kross, et Lurichi ilmumine ja esinemised sündisid „kõige tinasemal ja verisemal ja mustasajalisemal ajal”.

Sellisele lohutule maastikule astus noor, haritud, end juba atleediks vorminud mees. Oleks vale öelda, et maa, kuhu see noor mees astus, oli lausa tühi ja paljas. Ükski maa pole seda, kuni elab ootus ja lootus. Tühi tundus see olevat ootuste-lootuste täideviijatest. Kirjamehed võisid õhutada lootust, rääkida sellest, mis kunagi oli ja mis kunagi jälle võiks olla. Ehkki kosutavad, olid need siiski ainult sõnad, mis olevat ei muutunud ega saanudki muuta. Puudu jäi tegudest, mis pakkunuks käegakatsutavat kinnitust: meie, matsirahvas, oleme ja suudame ka midagi.

On küll õige, et tühi ja paljas oli ruum, kuhu Lurich astus sportlasena. Ta ei võrsunud spordipinnasest, enne teda polnud Eesti sporti olemaski. Ta oli täielikult iseenda looja. See oli ühiskondlik pinnas, mis ta kergitas. Tahaks väita, et temasuguse sünnitas ning lükas etteotsa ajahetk, et see ilmumine oli vältimatu.

Füüsikast teame, et igale survele on olemas vastusurve, mida suurem on üks, seda suurem ka teine. Sama „füüsika” kehtib rahvaste puhul. Ülemäärase surve all võivad kaduda ja ongi kadunud paljud rahvad. Kel ei ole jõudu olemas olla, see kaob, olgu see taim või rahvas, nii nagu teistel on jõudu ellujäämiseks, kui vaid kriitilisel hetkel on võimalik survele vastu seistes millelegi või kellelegi toetuda.

1905. aastal kuulutas Gustav Suits oma tuntud üleskutses: „Olgem eestlased, aga saagem ka eurooplasteks!” Ükskõik, kui kitsa või laia tähenduse tema oma sõnadele andis, tundub, et tänapäeval on sama üleskutsse kordajate mõte teine. Meile öeldakse: omandagem Euroopa tavad ja kombed! Ehk siis: jätkem oma, võtkem võõras. Justkui oleks meil, eestlastel, midagi puudu, et seista väärilistena teiste kõrval.

Samal ajal kuulutas Lurich oma tegude ja kõnedega risti vastupidist. Tundes ära, et puudu on just nimelt eestlusest, kutsus ta üles: kõigepealt olgem eestlased! Ütles: seni oleme ikka olnud kellegi, olgem nüüd lõpuks keegi, olgem meie ise. Kinnitades: „Mina olen pesueht mats ja minu süda tuksub labajalavalsi taktis!”

Tema tulek oli ilmutuslik, ta ilmus otsekui eikusilt. See oli veel aeg, mil jõud oli reaalne väärtus, mehe mõõdupuu. Mida turskem oli jõumees, seda uhkem. See oli sünnipärane kvaliteet, looja and. Nüüd aga tuli keegi, kes ilmutas jõudu ja suutmist täiesti uues vormis. Keegi, kes oli mõõtudelt „nagu me kõik”, kuid kes ladus ristseliti endast kaks korda raskemaid mehemürakaid, kergitas kergitamatu raskusi; keegi, kes oli end ise loonud, end ise selliseks vorminud. Seda poldud varem nähtud, seega ka mitte usutud, et niisugune ime üldse võimalik on, kusjuures alltekstina kõlas erutavalt laiahaardeline sõnum: mis tahes suurt ei pea kartma!

Kujutlegem korra: võrdpildina pidi see olema meeli segavalt võimas! Ajalugu oli eestlast järjepanu seljatanud, tema lugu oli olnud kaotuste ajalugu. Aga kes käisid selili nüüd? Käisid saks ja venelane, otsekui tasumise korras ennekõike just need. Mede meeste võit!

Tõstes rauda, tõstis Lurich tegelikult muud. Spordirahvas rääkis ennekõike tema etteastete numbrilisest, intelligents tähenduslikust küljest. Rahvas nägi esimest ja tundis teist. Kaasmaalasi maha pannes tõstis ta nad teisalt üles. Kui suudan mina, suudate ka teie

– selline oli ta sõnum. Ta soov oli näidata vähem enda üleolekut ja enam teed teistele, esitletav jõud oli üksnes peibutav teeviit tervisele.

Lurich võis kirjutada: „Jõustiku ideaalne väärtus ei ole mitte selles, et see või teine jõumees endale midagi võidaks, ega ka mitte selles, et Aberg Poddubnõi või Poddubnõi Abergi ära võidab – sellega on inimsugu vähe aidatud, niisama on isamaa vähe kaotanud, kui ta tugevam poeg maha pannakse.” Laiemas mõttes see ju oligi õige. Aga kitsamas? Kitsamas mõttes oli nii, et kaasmaalane luges seda ja mõtles: inimsugu võib oodata, meie ei või.

Aastatel 1898–1901 sooritas ta oma peamised kodumaised äratusretked. Neil oli silmi avav tähendus siis, aga veel aastaid hiljemgi meenutatakse olnud. Tema esinemiste mõju ulatus kõigisse ühiskonnakihtidesse. Kainelt võttes ei muutunud sellest midagi käegakatsutavat, oma mehe võidud ei toonud rohkem leiba lauale ega juurde priiust, töid üksnes uhkust rinda. Aga just viimast oli võimatu kainelt võtta. Tema etteastetest tõusis uimastav aur meeltesse ja ihusse. Tammsaarel on selle nimeks „uim”, Lutsul ja Metsanurgal „taud”, Pinnal „fluidum”, Lintrop räägib „närvide vapustusest” ning Bauman „hüpnosisist”.

See, mis fluideeris ja hüpnosiseris, ei olnud pelk liha ja jõu uim. Ennekõike oli see rahvusluse uim. See, millest kõnelesid oma rahva kunstimeistrid sõna, pintslil, peitli või heli keeles, sellest kõneles Lurich keha keeles. Mida kõnes või kirjjas sai öelda üksnes ümberütlevalt või mõistu, seda ütles tema matil selges eesti keeles, kusjuures see keel polnud arusaadav üksnes vähestele valitutele, vaid kõigile. Aga mis peaasi: selles keeles kõnelemist ei saanud keelata keegi, ei pristav, parun ega isegi keiser kõrgel. Ja nagu eikunagi varem – keegi ei saanud matsil keelata selle peale hõisata.

Seda kõike nägi pealt ja elas kaasa Lurichist paar talve noorem Väike-Maarja kooliõpilane Anton Hansen. Mitukümmend aastat hiljem aga tundis

kirjanik Tammsaare vajadust väljendada seda hingesopitunnet oma peateoses Mauruse suu läbi: „Aga nüüd räägin ma teile, kes te mind mõistate, et ka meil on sündinud oma vürst Taaveti kojast. Betlemma täht on meil paistma hakand ja tema sära ulatab kaugele üle kodumaa. Teie mõistate, kellest ma räägin [---] kes on tulnud Kalevi kojast ja lööb maha kõik Moabi kuningad ja vürstid. [---] Las teavad, et sakslased on meid söötnud seitsesada aastat aganatega, aga ometi ei või nende mehed seista meie mehe ees.”

Hiljem võeti Eesti Spordilehes kokku: „Eesti renessanss, ärkamisaeg, äratas meie mehes tunde endast kui inimest, inimväärtsusest olendist. [---] Laiade masside silmis omandas jõustik isegi esmajärgulise tähtsuse, see oli, mis kõige reaalsemalt, reljeefsemalt pidi väljendama ja väljendas ka värske, ärkava rahva elukirge.”

Neile aga, kes eelistavad tunnete numbritega kinnitatud fakte, olgu öeldud: esimesel iseseisvusajal võitis Eesti olümpiamängudelt 21 medalit, Läti kolm ja Leedu mitte ainsatki. Seletus sellele uskumatule erinevusele on: naaberitel puudus Lurichi-taoline ärataja.

Kui Lurich laia ilma läks, muutusid nii aktsendid kui ka mastaabid. Kodus oli ta näidanud ette, et eestlane suudab. Võõrsil oli ta sõnum: see, kes suudab, on eestlane. On üks asi, kui omad tahavad kiita, ja hoopis teine, kui võõrad on sunnitud kiitma. Venemaa, Saksamaa, Inglismaa, Madalmaad, Prantsusmaa, põhjamaad, Austria-Ungari – kõikjal toimus üks ja seesama. Ilmudes areenidele, kus seni valitsenud kõhukad-kaalukad mehemürakad, pani ta kui ammu unustatud antiikne atleedikuju ahhetama rahva ja vaimustuma kunstnikud. Ta oli maailma maadluses ühteaegu nii moelooja kui ka esimodell.

Saksa ajakirjanduses kirjutati: „Veel kunagi pole ükski elukutseline atleet Müncheni laval esinenud selliste jõunumbritega nagu Lurich. Ka pole ükski

teine saanud sellist kehtvat, otse tormilist aplausi. Teda kutsuti õhtu jooksul välja seitse korda.” Peterburis ja Moskovas kippus maadlustele kultuurieliit: Tšehhov, Bunin, Šaljapin, Sobinov, Stanislavski, Brjussov, Blok, Repin, Jessenin, Andrejev. Võitude kõrval lõi eestlane ka ühiskondliku kujundi. Vene ajakirjanduses kirjutati: „Selles sumbunud õhustikus sai legendaarseks sümboliks Lurichi sild.”

Väikesel tuleb ikka sundida suuri end märkama. Lurich oma kirjas tädile: „Ega ühe suure rahvaga soagi muidu, kui et teda tuleb sundida, alles siis võtab ta mõista ja märgata.”

Venemaal sai ta nimeks *tšuhhonski bog* 'eesti jumal'. Eks ole nii, et „tšuhnaa” võisid nad öelda, aga „jumal” pidid nad ütleva, sest ühegi oma kaasmaalase kohta seda sõna kasutada polnud võimalik.

Kui lubate, siis veel üks isiklik lugu. 1870. aastal laulatati Järva-Peetri kirikus, mis on minugi kodukirik, Väike-Maarja kaupmees Georg Lurich ja Kareda valla Öötla küla neiu Julie Caroline Rute. Seega voolab Lurichis ka minu kodukandi verd ning seegi on põhjus, miks olen järvakana võtnud temast rääkida. Sama kiriku peaukse kõrval seisab rõngasrist, millel kiri: „Odrese Andres ja Andrese Mart”. Miski pidi olema tegu ja sund, millega need kaks eesti verd meest said aupaiga jumalakoja lähemale kui ükski kirikhärra.

Jõudnud lõpuks Ameerikasse, pani Lurich kihama sellegi hiiglasliku maa. Lurich kirjutas: „Nüüd tahan kaks nädalat ameerika võitlust õppida ja siis – hakkan peale. Siis saab näha, kes üle käib, kas Rakvere mees Väike-Maarjast või mehed New Yorgist, Chicagost, Bostonist ja San Franciscost. [---] Mina ei võitle mitte enese pärast, sest nõnda palju on mul juba ammugi, et ma võidelda ei pruugi. Mis mind siia tõi, oli sport. Ma võitlen siin kui maailma väikesema, eesti rahva esimaadleja suurte rahvaste esimaadlejate vastu ja loodan,

et mina siin ka eestlastele häbi ei saa tegema, sest üle 3000 võidu olen mina juba võitnud 15 aasta sees.”

Siia kõrvale tsiteerin veel kord Tammisaaret. Kirjas vend Indrekule ütleb Vargamäe noor Andres: „Armas vend, sest sina ei pea mitte uskuma, et mina teen seda meelega või kellegi kiuste, vaid ükspäinis sellepärast, et seesinane võeras maa ja rahvas ja needsinatsed teised võerad maad ja rahvad teaks, kuidas võitleb üks tõsine eesti Mees ja eesti rahva Poeg oma sugurahva kuulsuse pärast siin kaugel võeral maal. [--] Ja ei pea ühtegi leitama siin halli taeva all, kes võiks minu vastu seista, kui mina võitlen oma sugurahva nimel.”

Võtnud kaasa Abergi, käivitas ja hoidis Lurich mitme aasta vältel toimimas projekti nimega „Eesti”. Kujutlegem pilti: areenile sammuvad üksteise järel Ameerika, Venemaa, Prantsusmaa, Saksamaa, Türgi, Austria, Rootsi, Itaalia vägilased. Ja siis astub nende kõrvale olematu, tundmatu maa esindaja – Aleksander Aberg, *Esthonia*. Ei, isegi mitte kõrvale, sest kui maadlemised maadeldud, oli see *Esthonia* kõige esimene. Kõikjal, alati. Just nii see käis: üks neist pakkus enda komponeeritud etenduste hiilgust, teine lisas sellele hüüumärgilise võitmatuse. Lurich tegi jälle sedasama, mida oli varem teinud Venemaal – sundis suurt Ameerikat kuulma ja meelde jätma: me kaks oleme eestlased!

Ent seegi polnud veel kõik. Järgnes midagi sellist ja suurt, mis oli meile teadmata terve sajandi. Räägin sellest ainult mõne sõnaga, sest detailsemalt

on see uskumatu lugu kajastatud dokumentaalteoses „Lurichi sõda” (2018).

Niisiis, alanud Esimene maailmasõda sundis Lurichi ja Abergi jääma Ameerikasse. Seal avastas Lurich, et Vene relvaostuametnikud on müümas sõjasaladusi Saksa–Austria luurele. Ta jättis maadluse ja keskendus reetjate paljastamisele. Pöördunud tulutult Vene konsulaadi poole, kandis ta avastatust ette Ameerika ja Inglise vastu luurele, samuti usaldusväärsetele inimestele Venemaa võimuladvikust. Lugu on tuntud kui *Lurich's case* ning see on leidnud kajastamist mitmetes uurimustes kui Esimese maailmasõja üks suuremaid spionaažijuhtumeid. Spionaaživõrk purustati, Lurichist aga sai üks maailmasõja käiku enim mõjutanud eestlasi.

Sportlased lahkuvad areenilt noortena, elades oma teist elu meie keskel edasi. Lurich ja Aberg lahkusid noortena ka elust. Võime kahetseda, et see juhtus nii vara, nagu võime kahetseda sedagi, et nad kadusid jäljetult hullu aja kurku. Maurus öelnuks: „Kalevi mõök maeti igaveseks võõramaa mulda.”

Kuid nende suremise aegki oli sümboolne: otsekui kinnituseks, et töö, mille tarvis aeg neid kunagi välja valis, on lõpuni tehtud, lahkusid nad päevil, kui Vene riik oli sunnitud tunnistama eestlaste õigust oma riigi olemasolule.

PAAVO KIVINE

Kõne on peetud 22. aprillil 2018. aastal Väike-Maarjas.